

Veldgegevens Jaap van Dijk (1953).

100 jaar documenten: gebiedsinformatie bij Natuurmonumenten

100 jaar brieven, notities, verslagen, rapporten enzovoort van de Vereniging Natuurmonumenten: moeten die allemaal bewaard blijven? Dit artikel gaat over het belang van een eigen bibliotheek, over opslag en ontsluiting van alle gegevens en over de opkomst van digitalisering. En laat zien hoe waardevol deze informatie is voor bijv. de libellen van de Oisterwijkse vennen of het beheer van het Zwanenwater.

**Mariska van Aanholt &
Wanne de Bie**

Vanaf begin jaren zestig is begonnen met het verzamelen en bewaren van informatie over natuurwaarden in de gebieden van Natuurmonumenten. Dat betrof niet alleen de inventarisatiegegevens en beheersverslagen uit die tijd, maar ook het actief verzamelen van reeds uitgevoerd onderzoek uit de periode 1905-1960 (en ouder).

Collectie tot aan 1945

In de collectie zijn de ontwikkelingen in het natuurbeheer terug te zien. In de periode tot 1945 werd er vooral geïnventariseerd. In veren bewondering werd de natuur bekeken en beschreven. Goed voorbeeld zijn de Verkade-albums van Jac. P. Thijsse die bijna allemaal in de bibliotheek staan. Maar ook de verslagen van NJN-kampen; dankzij zo'n verslag weten we nu dat er in 1936-1937 'duizenden donkerblauwe rapunzel-aren' in Sint-Jansberg bij Mook te zien waren. En dat er tij-

dens diezelfde excursie 'geweldig veel vlin-ders' langs de bosrand fladderden, o.a. de inmiddels in Nederland uitgestorven Keizersmantel (Westhoff, 1937). En dankzij degelijk onderzoek weten we veel over plankton en dus over de waterkwaliteit van het Zwanenwater in de periode 1897-1902 (Redeke, 1903). Over de fauna in de gebieden weten we eigenlijk niet zoveel (met uitzondering van broedvogels), mede omdat waarnemingen vaak slechts in terloopse opmerkingen staan. De totale terreincollectie uit de periode 1900-1945 bevat 325 titels. 55 daarvan gaan over fauna en slechts 18 gaan over andere diergroepen dan vogels (kader 1). In veel materiaal ontbreekt helaas de beschrijving van de onderzoeksmethode of is een in onbruik geraakte methode gehanteerd, zodat de gegevens niet te vergelijken zijn met de gegevens van moderner onderzoek. De verslagen en artikelen zijn dus voor

Kader 1. Voorbeeld document 1921

Tussen het oude materiaal zitten soms documenten die voor de moderne lezer vanwege taalgebruik en observaties vermakelijk zijn. Op 2 mei 1921 meldde de heren De Jonge en Van Minnen waarnemingen van vogels in De Braak bij Paterswolde. Ze gaan o.a. in op de aanwezige roeken (457 nesten) en de klachten daarover uit de omgeving: 'De boeren klaagden over leege akkers, onder de nesten lag veel haver, men wees ons op het gevaar voor de kleinere vogels; één Groninger was die zijn stelling, dat 'Natuurmonumenten' in haar

bescherming te consequent is, steunde op het feit dat men, onder de kolonie doorlopende gevaar loopt, besmet te zullen worden met een witte medaille! Alsof dat zoo erg was! Ter bestrijding werd er her en der wat geschoten, maar het hielp niet.

In 1970 wordt gemeld dat 'jaren geleden' de roekenkolonie van De Braak met heel andere bestrijdingsvormen te maken kreeg: 'Ook is geschoten met projectielen afgeschoten uit een mortier, dit verontrustte de vogels dermate dat een deel van de kolonies (700 à 800 nesten) zich verplaatste naar o.a. de bossen

te Leek en Harenmolen...' (Brunsting, 1970). Wanneer 'jaren geleden' is, en wat er tussen 1921 en 1970 gebeurde is niet in de bibliotheek terug te vinden, maar in het archief van Natuurmonumenten. Dat ligt in het Gemeentearchief in Amsterdam. Of het geschut door Natuurmonumenten werd ingezet, wordt uit de aantekeningen trouwens niet duidelijk. Anno 2004 kijken de waarnemers heel anders naar de roeken: door storm treedt er schade op en gaan veel nesten verloren (in 2003 waren er 370 nesten, in 2004 worden er 240 geteld) (van der Noord, 2004).

het huidige beheer niet direct bruikbaar. Maar omdat ze wel een prachtig beeld van de toestand van natuur en landschap in vroeger tijden schetsen is het van groot belang deze informatie te bewaren.

1945-1970

Na de oorlog kwam er een verandering in het denken over natuur. Vóór de oorlog voerde de esthetische waardering de boventoon, na de oorlog kwam er een wetenschappelijke interesse bij. Ook bij Natuurmonumenten deed wetenschappelijk onderzoek zijn intrede. Enerzijds werden de natuurwaarden van de gebieden beschreven: wat is er te vinden, wat voor samenhangen zijn er. Bovendien begon Jaap van Dijk met beheerexperimenten: PQ's werden uitgezet om de effecten van maatregelen te kunnen volgen. In het jaarboek van Natuurmonumenten uit de periode 1950-1953 doen Victor Westhoff en Jaap van Dijk verslag van de eerste jaren van het wetenschappelijk beheer bij Natuurmonumenten (Westhoff & van Dijk, 1953) (kader 2).

1970 tot nu

Vanaf midden jaren zeventig legt Natuurmonumenten doelstellingen en maatregelen voor natuurbeheer vast in beheerlijnen en beheerplannen. In dezelfde periode komen ook steeds meer inventarisatiegegevens beschikbaar: flora-, vegetatie- en ook meer faunagegevens. Eerst de gewervelde dieren: afgezien van vogels, vooral herpetofauna en zoogdieren. Pas vanaf de jaren negentig komen daar ongewervelde diergroepen als libellen, vlinders en andere insecten bij. Een explosieve groei van de collectie wordt ook veroorzaakt doordat sinds ca 1975 bij de vergunningverlening voor het verrichten van onderzoek (ca 500 aanvragen per jaar) het inleveren van een verslag verplicht werd gesteld. In de jaren negentig krijgt men ook oog voor zaken als recreatie, cultuurhistorie, hydrologie en ecologische achtergron-

De bibliotheek is niet openbaar toegankelijk. Studenten en onderzoekers van hogescholen en universiteiten kunnen de bibliotheek van Natuurmonumenten alleen na afspraak bezoeken. Lenen is niet mogelijk, het materiaal is alleen ter inzage beschikbaar.
e-mail: bibliotheek@natuurmonumenten.nl;
tel. 035-6559701

den van flora en fauna. Dat is in de bibliotheek duidelijk terug te zien. Zo zijn er Standaard Archeologische Inventarisaties van de Rijksdienst voor Oudheidkundig Bodemonderzoek en veel algemene werken over bouwkunde en geschiedenis van landgoederen en parken te vinden in de collectie. Er zijn enkele meters rapporten en boeken over recreatie, zoals de verslaglegging van onderzoek dat Natuurmonumenten zelf onder recreanten liet uitvoeren. Over ecologische achtergronden is er allerlei literatuur over zaken als vermessing, verzuring en verdroging.

De totale bibliotheekcollectie is nu (eind 2004) gegroeid tot bijna 26.500 titels, waarvan ruim 15.000 over de gebieden van Natuurmonumenten. Om deze collectie goed te kunnen beheren werd in 1992 een geautomatiseerde catalogus in gebruik genomen. Tegelijkertijd werd gekozen voor het gebruik van een thesaurus: in één grote catalogiseringsactie werden documenten zowel formeel als inhoudelijk beschreven. Inmiddels wordt er samen met het Natuurwetenschappelijk Archief van Staatsbosbeheer gewerkt aan een gemeenschappelijke thesaurus speciaal gericht op natuurbeheer om de informatie nog beter op onderwerp toegankelijk te maken.

Voor advies over en evaluatie van het beheer wordt vooral gebruik gemaakt van de gegevens van de laatste tien jaar. Die zijn voor een groot deel te vinden in de bibliotheek, maar tegenwoordig vooral ook in de Natuurdatabank van Natuurmonumenten, die gekoppeld is aan een GIS-systeem. In deze databank, die niet door de bibliotheek beheerd wordt, zitten van alle terreinen

gegevens over flora en fauna. De oudste gegevens komen oorspronkelijk van het EIS en dateren uit 1820. Ze hebben betrekking op de Zadelsprinkhaan en de Heidesabelsprinkhaan op de Veluwezoom, soorten die er nu nog steeds voorkomen. Als referentie zijn deze oude gegevens van groot belang! Het verwerken en analyseren van de gegevens is door deze digitalisering veel gemakkelijker en sneller geworden, maar terloopse opmerkingen van inventariseerders over het beheer gaan daarmee wel verloren.

Informatie over gebieden van Natuurmonumenten in andere collecties

Ook bij andere instanties is informatie over gebieden van Natuurmonumenten te vinden, zoals bijvoorbeeld het Heimans en Thijssen Archief te Amsterdam. Alleen de belangrijkste drie worden hier kort toegelicht.

Archief van de Vereniging Natuurmonumenten

Dit archief is ondergebracht bij het Gemeente Archief van Amsterdam. Daar liggen de stukken vanaf de oprichting tot 1970 onder de betere klimatologische omstandigheden dan bij Natuurmonumenten het geval zou zijn. In dit archief zitten naast allerlei zakelijke stukken ook veel stukken die betrekking hebben op het beheer. Bijvoorbeeld informatie over de roekenkolonie in de Braak in de periode 1920-1970 is in het archief terug te vinden (kader 1). Maar ook onderzoeksgegevens over het zoutgehalte van Meertje de Waal en beheeradviezen van Westhoff. En correspondentie over verbouwingen en restauraties van gebouwen. In de bibliotheek van Natuurmonumenten bevinden zich nog niet-beschreven hangmappen. Deze bevatten veelal stukken die eigenlijk in het oude archief thuishoren. Voor historisch onderzoek is een bezoek aan beide instellingen dus noodzakelijk. Omdat het materiaal in het Gemeente Archief slechts summier beschreven is, kost onderzoek naar de inhoud veel tijd en moeite.

Kader 2. Voorbeeld document 1950-1953

Westhoff en Van Dijk beschrijven onder andere zeer kort de situatie in de Choorvennen in de Oisterwijkse Bossen en Vennen. Veel onderzoek over deze vennen is in de collectie terug te vinden. Eind jaren veertig waren als gevolg van het inlaten van sterk vervuild water uit een riool de Choorvennen in de Oisterwijkse Bossen en Vennen bijna geheel dichtgegroeid. Westhoff stelt in een brief uit 1948 aan het dagelijks bestuur van Natuurmonumenten dat '... de dichtgroeiing van geen dezer vennen zoover is voortgeschreden, dat eenig bagger-

werk uit wetenschappelijke overwegingen noodzakelijk of gewenscht zou zijn' (onderstrepingen door Westhoff). Echt bezwaar tegen het baggeren is er niet; de vennen zijn daadwerkelijk opgeschoond. Het tot staan brengen van de vervuiling met kunstmest sinds de ontginning van de omliggende gebieden en het niet meer inlaten van vervuild rioolwater vond Westhoff veel belangrijker, omdat dit een '...gutta cavat lapidem...' is (Westhoff, 1948). De hele uitdrukking luidt 'Gutta cavat lapidem non vi sed saepe cadendo' (Ovidius) en de vertaling 'De druppel holt de steen, niet

door geweld, maar door gestadig vallen'. Westhoff waarschuwde hier dus voor de langzaam maar gestaag voortschrijdende vervuiling. In 1950 wordt het riool gesloten en is een deel van de vennen zorgvuldig uitgebaggerd. De gevolgen van dit baggeren zijn nauwkeurig vastgelegd (van Dijk et al., 1960). Deze gegevens zijn van groot nut geweest voor later onderzoek in de vennen (van Dam, 1987). De onderzoekers hebben bovendien teruggegrepen op veel ouder onderzoek, o.a. uit 1924, dat ook in de bibliotheek van Natuurmonumenten aanwezig is (Heimans, 1924).

Curiosa en toevallige vondsten

Tussen al het natuurwetenschappelijke materiaal bevindt zich materiaal dat in onze tijd alleen nog maar als curieus te bestempelen is. 'Het Naardermeer: lied voor eene zangstem' valt bijvoorbeeld op. De tekst is van Rient van Santen, de muziek van Bernhard van den Sigtenhorst Meyer geschreven in 1915, uitgegeven in Amsterdam in 1916. Een eenvoudige zoekactie op internet leert dat dit Opus 2 van Bernhard Meyer (1888-1953) is en dat hij vanaf 1915 in Hilversum woonde. Het lied

heeft niets en toch ook zoveel met Natuurmonumenten te maken. Maar of de collega's het ooit zingen? Het valt te betwijfelen. Ook opvallend is een filmrolletje met kleinbeeldopnames van de tabellen van een rapport van L. van Leeuwen over Voornes Duin, dat door zijn onpraktische vorm nooit geraadpleegd wordt. De gegevens op de afdrukjes van 10x7,5 cm zijn helaas niet te ontcijferen. Gelukkig is het rapport zelf met de bijbehorende kaarten en zwart-wit foto's van de vegetatie wel bruikbaar (van Leeuwen, 1956).

Toevallige vondsten zijn er soms ook. Zo is er een kaart van het Noordaarderbos van augustus 1935. Netjes opgeplakt op stevig linnen in uitstekende staat. Er is niets bijzonders aan te zien. Maar dan opeens zie je dat iemand er minuscule klein en heel keurig iets op heeft aangetekend: drie kleine cirkeltjes met daarbij: Groote Steenen. Dat wekt de nieuwsgierigheid zijn die stenen er nog en wat voor stenen zijn het eigenlijk? Dat wordt op dit moment uitgezocht.

Natuurwetenschappelijk Archief Staatsbosbeheer (NWA)

Dit archief is midden jaren dertig opgericht door M.F.M. Mörzer Bruijns en bevat informatie over de terreinen van Staatsbosbeheer (SBB). Daarnaast bevat het een grote hoeveelheid (wetenschappelijke) artikelen over natuur en natuurbeheer, allen op onderwerp ontsloten. De totale collectie bevat ongeveer 61.000 titels.

Oorspronkelijk bevatte dit archief ook de gegevens over natuurschooninventarisaties uit heel Nederland uitgevoerd in de periode 1935-1955 en gegevens van inventarisaties die werden uitgevoerd in het kader van ruilverkavelingen. Na een verandering in de taakstelling van SBB werd alle informatie die niet over gebieden van SBB ging afgestoten. Het papieren archief (ongeveer 70 meter) werd afgesloten en ging uiteindelijk naar Naturalis in Leiden waar het nog steeds staat. Waarschijnlijk zitten in deze collectie ook gegevens over gebieden van Natuurmonumenten, maar dit is door ons niet onderzocht. Digitale gegevensverzamelingen van SBB gingen naar het Expertisecentrum van LNV en het inmiddels opgeheven BIC (Biologisch Informatie Centrum). Met de opheffing van dat laatste instituut zijn die gegevens waarschijnlijk verloren gegaan. Uit voorgaande blijkt wel het belang van de archivering van de documentatie over eigen gebieden bij Natuurmonumenten zelf.

Nationaal Herbarium Nederland en FLORON

Deze organisaties beheren samen FlorBase en Florivon. De eerste databank bevat plantenwaarnemingen vanaf 1975 op het schaalniveau van 1x1 kilometer waaronder de gegevens van de provinciale karteringen. Met 8,8 miljoen waarnemingen is het het meest complete bestand met verspreidingsgegevens van de Nederlandse wilde flora. Florivon bestaat sinds enkele jaren en bevat verspreidingsgegevens van planten uit de periode 1900 – 1950. Het Nationaal Herbarium beschikt over een zeer grote bibliotheek met veel literatuur over de verspreiding van planten in Nederland.

Waarde en toekomst

De collectie van de eigen bibliotheek is van grote waarde. Allereerst natuurlijk omdat het

de enige plek is waar systematisch informatie over de eigen gebieden van Natuurmonumenten verzameld en bewaard wordt. Ook worden er onderzoeksrapporten en verslagen bewaard, die andere bibliotheken vaak niet in de collectie opnemen. Voorts wordt hier het materiaal voor de eeuwigheid bewaard. Elders gaat helaas vaak materiaal verloren als gevolg van opheffing van het instituut dat het verzameld heeft, veranderende taakstelling of fusie met anderen. Het is dan moeilijk te achterhalen waar zo'n collectie zich nu bevindt en of die toegankelijk is. De geschiedenis van de afslanking van het Natuurwetenschappelijk Archief van Staatsbosbeheer is daar een goede illustratie van. Maar ook andere collecties van onderzoeksinstituten zijn in het verleden soms na fusie en reorganisatie verspreid geraakt of helemaal verloren gegaan.

In de toekomst zal de bibliotheek daarom een belangrijke rol blijven vervullen in de informatievoorziening over de eigen gebieden van Natuurmonumenten. Feitelijke gegevens zullen steeds meer in databases worden opgenomen, maar beschrijvingen, analyses, adviezen en evaluaties zullen altijd in de bibliotheek terug te vinden blijven. Met de groei van het aantal databanken en de steeds groter wordende mogelijkheden van allerlei nieuwe vormen van informatieopslag en overdracht, zal de bibliotheek veel meer dan nu een bemiddelende rol krijgen. Intranet zal de komende jaren voor de bibliotheek het belangrijkste kanaal worden om de medewerkers van Natuurmonumenten in heel Nederland van informatie te voorzien.

Literatuur

- Brunsting, L., 1970.** Losse aantekeningen in terreinarchief bibliotheek Natuurmonumenten.
- Dam, H. van, 1987.** Monitoring of chemistry, macrophytes, and diatoms in acidifying moorland pools. Rijksinstituut voor Natuurbeheer, Leersum.
- Dijk, J. van et al., 1960.** Hydrobiologie van de Oisterwijkse Vennen. In: Publicatie nummer 5 van de Hydrobiologische Vereniging Amsterdam: 1 - 50.
- Heimans, J., 1924.** De Desmidiaceëenflora van de Oisterwijkse Vennen. In: Nederlands Kruid-

kundig Archief nr. 31: 245 - 262.

- Jonge, J. de & S. van Minnen, 1921.** Brief in terreinarchief bibliotheek Natuurmonumenten.
- Leeuwen, L. van, 1956.** Rapport begrazing op het Groene Strand en onderzoek naar de verschillen tussen vegetaties van een gebied dat vijf jaar vrij is van konijnen en een gebied dat pas enkele maanden vrij is van konijnen. Uitgave in eigen beheer.
- Noord, F. van der, 2004.** Inventarisatie van kolonievogels in het jaar 2004: roekenkolonie in 'de Braak' in Paterswolde. Uitgave in eigen beheer.
- Redeke, H.C., 1903.** Plankton-onderzoekingen in het Zwanenwater. De erven Loosjes, Haarlem.
- Westhoff, V., 1937.** Landschap en plantengroei van Mook. NJN kader van Utrecht, Utrecht.
- Westhoff, V., 1948.** Brief in terreinarchief bibliotheek Natuurmonumenten.
- Westhoff, V. & J. van Dijk, 1953.** Overzicht van het wetenschappelijk beheer in een negental bezittingen der Vereniging. In: Jaarboek Vereniging tot behoud van Natuurmonumenten in Nederland 1950 - 1953, Amsterdam: 114 - 123.

Summary

100 year documents about the nature in the reserves of Natuurmonumenten
The library of the 'Vereniging Natuurmonumenten' has a collection containing over 26.000 titles of publications, mainly dealing with research about the reserves of the Association. Research material dating from the period before 1945 is few but is of special importance because of its unicity. From 1945 a scientific approach of nature preservation starts. So from 1945 onwards all kinds of inventory research is available. Initially this mainly consists of flora- and (breeding) bird data. From the seventies onwards the collection enlarges steadily and the planned way of working more and more influences the research. The focus of inventory and research enlarges gradually, including more animal groups. From the eighties onwards also research about topics such as recreation, hydrology and cultural history enter the collection.

M.R.C.G. van Aanholt & drs. W.M. de Bie
Bibliotheek Vereniging Natuurmonumenten
Postbus 9955
1243 ZS 's-Graveland
e-mail: bibliotheek@natuurmonumenten.nl